

Bước đầu thành quả nghiên cứu về lịch sử văn học Phật giáo Việt Nam

ISSN: 2734-9195 08:25 16/11/2025

Cũng thấy văn học Phật giáo giàu chất triết lý hơn văn học Nho giáo. Nhưng về giá trị phản ánh cuộc sống thì văn học Nho giáo lại có thể mạnh hơn bởi Nho giáo có ưu thế về tính chất nhập thế, trong khi Phật giáo là nhập thế dưới hình thức xuất thế.

Tác giả: **GS.NGND Nguyễn Đình Chú**

Nguyên Chuyên gia Cao cấp Trường ĐHSP Hà Nội

Tạp chí Nghiên cứu Phật học - Số tháng 11/2025

Nghiên cứu tổng thể văn hóa Việt Nam mà không làm rõ nội dung và vị trí của văn hóa Phật giáo Việt Nam (PGVN) trong văn hóa Việt Nam là một điều cần bổ cứu mà tôi đã nêu lên trong một bài viết cách đây vài chục năm. Nghiên cứu tổng thể lịch sử văn hóa PGVN mà chưa nghiên cứu lịch sử văn học Phật giáo trong lịch sử văn hóa PGVN là còn thiếu sót. Nghiên cứu lịch sử văn học Việt Nam mà chưa nghiên cứu lịch sử văn học tôn giáo Việt Nam trong đó có lịch sử văn học Phật giáo, lịch sử văn học các tôn giáo khác là còn khiếm khuyết cần khắc phục.

Về văn học Phật giáo thì thực tế cũng đã có mặt khá phong phú với những trạng thái như sau: Được chọn in lại trong nhiều bộ Hợp tuyển Văn học Việt Nam, chỉ nói riêng ở thời hiện đại thì như bộ Hợp tuyển Thơ văn Việt Nam 4 tập của Nxb Văn học (1961-1964), bộ Tổng tập Văn học Việt Nam 42 tập Nxb Khoa học Xã hội (1995- 1997) tb 2000, bộ Thơ văn Lý - Trần của Viện Văn học 3 tập Nxb Khoa học Xã hội (1977, 1978, 1988), trong các sách Văn học sử Việt Nam và các giáo trình Lịch sử văn học Việt Nam, đặc biệt ở giai đoạn Văn học Lý - Trần thì hầu hết trong phần Khảo luận chung đã ít nhiều có giới thiệu văn học Phật giáo.

Trong một số công trình nghiên cứu lịch sử PGVN, công phu như các công trình của Thiền sư Thích Nhất Hạnh và của Lê Mạnh Thát đã có nói đến nhiều tác phẩm văn học Phật giáo thuộc thời đại Bắc thuộc và các thời đại sau. Trong một số tác phẩm tìm hiểu về Nguyễn Du, Ngô Thì Nhậm, Chu Mạnh Trinh... cũng đã có đề cập tới văn học Phật giáo. Ví như với Truyện Kiều kiệt tác thiên tài, nội hàm liên quan đến Nho giáo và Phật giáo cũng đã có những cách luận giải. Luận điểm của tôi là: Với Truyện Kiều, Nho giáo là hình hài, Phật giáo là hồn cốt. Sự hiện diện của văn học Phật giáo dù đã phong phú như thế, nhưng vẫn có thể nói là chưa có công trình về Lịch sử văn học PGVN đúng theo yêu cầu của khoa Văn học sử. Cho đến năm 2002 sự xuất hiện chuyên khảo Văn học Phật giáo thời Lý - Trần: diện mạo và đặc điểm của Nguyễn Công Lý được Nxb ĐHQG TP Hồ Chí Minh cấp giấy phép in ấn và phát hành, một năm sau đã tái bản và còn vài lần nữa tái bản mà tác giả không được tiền nhuận bút. Năm

2022 thì có thêm chuyên khảo Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn cũng của Nguyễn Công Lý với phụ tá là Nguyễn Công Thanh Dung, thì mới có thể nói là bắt đầu có Lịch sử văn học PGVN với hai công trình gồm 1056 trang đó.

Nguyễn Công Lý quê xã Ninh Quang, huyện Ninh Hòa, tỉnh Khánh Hòa, xuất thân trong một gia đình nghèo nhưng hiếu học. Anh vốn bản chất thông minh, có trí nhớ rất tốt, có trình độ Hán Nôm, Anh văn, Pháp văn đủ để làm việc, lại còn ít nhiều có năng khiếu thơ ca. Như mọi người đã biết ở miền Nam trước năm 1975, Phật giáo vừa được bảo tồn vừa phát triển sâu rộng. Nguyễn Công Lý đã sinh ra và lớn lên trong không gian Phật giáo giữa thời buổi chiến tranh khốc lửa nên từ nhỏ đã lui tới cửa Thiền, 13 năm sống ở chùa để đi học, đã học xong chương trình Phật học cơ bản. Sau đó vào Sài Gòn học Đại học Sư phạm trước và sau 1975. Ra trường dạy ở Cao đẳng Sư phạm Buôn Mê Thuật gần 10 năm rồi về Cao đẳng Sư phạm Nha Trang quê nhà. Năm 1980 là học viên Sau đại học và tiếp theo năm 1994 là Nghiên cứu sinh tại khoa Văn trường Đại học Sư phạm Hà Nội (tôi là người hướng dẫn chính, PGS.TS. Nguyễn Đăng Na hướng dẫn phụ).

Với Nguyễn Công Lý, qua hai đợt thỉnh giảng tại khoa Văn trường ĐHSP TP Hồ Chí Minh sau năm 1975 lúc anh học năm thứ hai và năm thứ tư, tôi thấy đây là một sinh viên có tri thức về Phật học. Nên sau khi hai bên trao đổi, đề tài luận án đã được xác định là Văn học Phật giáo thời Lý - Trần: diện mạo và đặc điểm. Sau 5 năm đánh vật với công trình theo chế độ không tập trung, năm 1998 và 1999, luận án đã được bảo vệ với kết quả xuất sắc 100% số phiếu. Tôi đã ứng khẩu bài tứ tuyệt với hai cặp đối nhau để tặng anh: “Nam Bắc nhất gia thành sư đệ/Phật văn nhị đạo hướng chân như/Toàn tâm hiếu học quân bất tuyệt/ Đồng nghiệp hân hoan ngã hữu dư”. 南北一家成 師第,佛文二道向真如.全心好學君不絕, 同業欣歡 我有餘. Trong đáp từ, anh đã xin phép ứng khẩu với lời dịch: “Nam Bắc một nhà thành sư đệ/Phật văn hai nẻo đến chân như/Dốc lòng ham học em không dứt/Đồng nghiệp vui mừng, thầy có dư”.

Tôi đã khuyến khích anh tiếp tục nghiên cứu lịch sử văn học PGVN vì đây còn là một khoảng đất trống. Mà để có được điều đó thì phải có một môi trường thuận lợi hơn. Nên sau đó, nhân dịp vào thỉnh giảng tại Khoa Ngữ Văn trường Đại học KHXH & NV, ĐHQG TP Hồ Chí Minh, tôi đã xin cho anh về đây và được chấp nhận. Đúng đây là sinh địa, là đất hứa để Nguyễn Công Lý phát huy khả năng. Anh đã là một giảng viên giàu năng lực, được lãnh đạo khoa và trường yêu quý, giao thêm công việc phụ trách Trung tâm Nghiên cứu Tôn giáo. Anh còn là thành viên của Hội đồng Tư vấn về Tôn giáo của Ủy ban Mặt trận Tổ quốc Việt Nam. Ngoài việc giảng dạy ở trường anh còn giảng dạy ở các cơ sở Phật học, là

thành viên của Viện Nghiên cứu Phật học Việt Nam. Anh đã đào tạo được ba Tiến sĩ Văn học và gần 20 Thạc sĩ Văn học, Văn hóa học, Việt Nam học, Ngôn ngữ học, Phật học...

Nội dung nghiên cứu của Nguyễn Công Lý khá phong phú thuộc phạm vi Phật học, văn học và văn hóa Việt Nam trung đại có cả Hán Nôm. Trước 1975, khi còn đang học anh đã say mê và viết chuyên luận về nhà văn - triết gia Albert Camus mà mấy chục năm sau mới có điều kiện để xuất bản. Cho đến nay ở tuổi “cổ lai hy”, anh đã cho ra mắt một khối lượng công trình mà xem ra cả giới nghiên cứu văn học cùng trang lứa và đồng nghiệp khó có ai bằng. Ngay về văn học Phật giáo thì ngoài hai công trình đã in, anh cũng đã có bản thảo về Văn học Phật giáo từ khởi thủy đến đầu thế kỷ thứ X (tức thời Bắc thuộc) hoàn thành từ năm 2007 với dung lượng 350 trang, đang chờ xuất bản. Tôi còn được biết gần đây anh đã tuyển chọn 55 bài trong tổng số hơn 100 bài viết về Thiền Phật, về văn học PGVN đã được đăng trên các tạp chí từ 1982 đến nay, đặt tên là Thiền Phật và Văn chương với dung lượng gần 900 trang khổ 16x24, sắp được Nxb Tổng hợp Thành phố Hồ Chí Minh in ấn phát hành. Sau đây là nội dung chính của hai công trình đã công bố của tác giả PGS.TS. Nguyễn Công Lý

A. Văn học Phật giáo thời Lý Trần: Diện mạo và đặc điểm, Nxb ĐHQG TP.HCM, 2002, tb 2003, 2004, 2005, tb 2016 có bổ sung tư liệu thành tựu mới

Như đã nói tiền thân của công trình này là luận án Tiến sĩ mà sau đó đã được tác giả tu chỉnh thêm thành một công trình chuyên khảo dày 384 trang, đến năm 2016 tái bản lần thứ 5, bổ sung thêm tư liệu thành tựu mới với dung lượng 558 trang. Lúc sách mới ra mắt thì năm 2003 đã nhận được hai giải thưởng cao về Văn học Nghệ thuật của Liên hiệp các Hội Văn học Nghệ thuật Việt Nam và Ủy ban nhân dân tỉnh Khánh Hòa. Năm sau được tái bản, chưa kể có vài trường hợp in lại mà tác giả không biết ai in. Nội dung sách:

Trang trọng đôi lời của GS.NGND Nguyễn Đình Chú:

Lời mở đầu

Chương I. Tổng quan tình hình nghiên cứu văn học Phật giáo thời Lý - Trần

1.1. Tình hình sưu tầm dịch thuật văn bản văn học Phật giáo thời Lý - Trần

1.2. Tình hình nghiên cứu văn học Phật giáo thời Lý - Trần

Tiểu kết Chương I

Chương 2. Văn học Phật giáo Lý - Trần trong bối cảnh thời đại Lý - Trần, văn học Lý - Trần và Phật giáo Lý - Trần

2.1. Phật giáo và văn học Phật giáo trước thời đại Lý - Trần (từ khởi thủy đến đầu thế kỷ thứ X)

2.2. Đặc trưng thời đại Lý - Trần

2.3. Đặc điểm văn học Lý - Trần

2.4. Phật giáo thời Lý - Trần Tiểu kết Chương 2

Chương 3: Diện mạo văn học Phật giáo Lý - Trần

Giới thuyết một số khái niệm

3.1. Về lực lượng sáng tác

3.2. Về hệ thống thể loại văn học

3.3. Về văn tự ngôn ngữ

3.4. Về đề tài phản ánh Tiểu kết Chương 3

Chương 4: Đặc điểm văn học Phật giáo Lý - Trần

4.1. Văn học Phật giáo Lý - Trần với kiểu tư duy nghệ thuật trực cảm tâm linh

4.2. Văn học Phật giáo Lý - Trần với việc thể hiện tư tưởng giáo lý nhà Phật

4.3. Văn học Phật giáo Lý - Trần với tinh thần dung hợp các hệ tư tưởng

4.4. Văn học Phật giáo Lý - Trần với cảm hứng về đất nước và quan niệm về con người

4.5. Văn học Phật giáo Lý - Trần với cảm hứng về thiên nhiên

4.6. Văn học Phật giáo Lý - Trần với những thành tựu đặc sắc về nghệ thuật.

Tiểu kết Chương 4

Tổng kết

Tài liệu tham khảo

B. Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn: Diện mạo - đặc điểm - thành tựu - tác giả tiêu biểu, Nxb KHXH, HN, 2022, 498 trang.

Lời cảm ơn của tác giả

Lời giới thiệu của GS.NGND Nguyễn Đình Chú

Mở đầu. Giới thuyết những vấn đề chung Chương 1. Tổng quan về thời đại lịch sử và xã

hội và văn học thời đại Lê - Nguyễn (thế kỷ XV đến thế kỷ XIX)

1.1. Khái niệm “thời Lê - Nguyễn”

1.2. Xã hội Đại Việt thời Lê - Nguyễn

1.3. Đặc trưng thời đại Lê - Nguyễn

1.4. Đặc điểm văn học thời Lê - Nguyễn

1.5. Vấn đề phân kỳ văn học thời Lê - Nguyễn Chương 2. Diện mạo văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn

2.1. Lực lượng sáng tác

2.2. Hệ thống thể loại

2.3 Vấn đề ngôn ngữ

2.4. Đề tài phản ánh

Chương 3. Thành tựu văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn

3.1. Giới thiệu chung

3.2. Trước tác của các thiền sư thời Lê - Nguyễn

3.3. Sáng tác của vua chúa, quý tộc, nho sĩ quan lại thời Lê - Nguyễn về Thiền Phật

3.4. Cảm quan Thiền Phật trong thơ văn các nhà Nho thời Lê - Nguyễn

Chương 4. Đặc điểm văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn

4.1. Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn với kiểu tư duy nghệ thuật trực cảm tâm linh

4.2. Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn với sự thể hiện tư tưởng Thiền Phật

4.3. Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn với tinh thần dung hợp Phật Lão Nho và quan niệm Tam giáo đồng nguyên

4.4. Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn với cảm hứng thiên nhiên

4.5. Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn quan niệm về con người

4.6. Văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn với những đặc sắc về nghệ thuật

Chương 5. Những tác giả thiền sư tiêu biểu của văn học Phật giáo thời Lê - Nguyễn

5.1. Thiền sư Minh Châu Hương Hải

5.2. Thiền sư Tuệ Đăng Chân Nguyên

5.3. Thiền sư Siêu Bạch Nguyên Thiều

5.4. Thiền sư Thiệt Diệu Liễu Quán

5.5. Thiền sư Pháp Chuyên Luật Truyền Diệu Nguyên

5.6. Thiền sư Vị Bảo Toàn Nhật Quang Đài

5.7. Thiền sư Hải Lượng Ngô Thì Nhậm

5.8. Thiền sư Thanh Đàm

5.9. Thiền sư An Thiền Phúc Điền

Kết luận

Tài liệu tham khảo

VIỆN NGHIÊN CỨU PHẬT HỌC VIỆT NAM
TRUNG TÂM NGHIÊN CỨU VĂN HỌC PHẬT GIÁO

VĂN HỌC PHẬT GIÁO VIỆT NAM
Một hướng tiếp cận

THÍCH HẠNH TUỆ

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

Nội dung nghiên cứu Lịch sử văn học PGVN bước đầu đã có là thế. Rất mong được quý vị tìm đọc và cho thêm ý kiến. Các bạn đã từng chuyên tâm về Lịch sử văn học Việt Nam thời trung đại thì hẳn sẽ thấy chính văn học Phật giáo đã mở đầu văn học viết, văn học bác học Việt Nam; thấy kiểu tư duy nghệ thuật trực cảm tâm linh của văn học Phật giáo là khác với kiểu tư duy lý tính của Nho giáo, nó gần với tư duy thơ ca hơn. Tư duy Nho giáo thì có lợi cho văn chương chính luận hơn. Cũng thấy văn học Phật giáo giàu chất triết lý hơn văn học Nho giáo.

Nhưng về giá trị phản ánh cuộc sống thì văn học Nho giáo lại có thể mạnh hơn bởi Nho giáo có ưu thế về tính chất nhập thế, trong khi Phật giáo là nhập thế dưới hình thức xuất thế. Lại còn thấy tinh thần dung hợp Phật Lão Nho trên phương diện xây dựng triết lý nhân sinh cho đất nước. Rút cuộc, chúng ta càng thấy ở đất nước Việt Nam thời trung đại, văn học thật là phồn vinh và có độ kết tinh kỳ diệu siêu việt, mặc dù đời sống vật chất bấy giờ thì còn nghèo nàn lạc hậu. Trong khi thời nay thì giàu có gấp trăm lần so với quá khứ nhưng sao văn chương thì lại đang ở mức không như ngày xưa. Nói thế có đúng không, thưa Hội Nhà văn Việt Nam?

Cuối cùng tôi muốn nói đôi chút về cuộc gặp gỡ và càng ngày càng gắn bó giữa tôi kẻ Bắc với Nguyễn Công Lý người Nam mà trong cuộc bảo vệ Luận án Tiến sĩ của Nghiên cứu sinh Nguyễn Công Lý, tôi đã có mấy câu “Nam Bắc nhất gia thành sư đệ/Phật văn nhị đạo hướng Chân như...” mà Lý đã ứng dịch tại chỗ: “Nam Bắc một nhà thành sư đệ/Phật văn hai nẻo đến Chân như...” như đã nói ở trên. Nay với PGS.TS. Nguyễn Công Lý người mở đầu công cuộc nghiên cứu Lịch sử văn học PGVN tôi lại có hai câu này: “Tử vu ư phụ gia hữu phúc/Đệ việt quá sư quốc hằng kỳ”. 子尤於父家有福,第越過師國恒期.(Con hơn cha là nhà có phúc/Trò hơn thầy đất nước hằng mong).

Nhân dịp Đại Quốc khánh kỷ niệm 80 năm Cách mạng thành công (1945-2025)

Yên Hòa thư trai - NĐC

Tác giả: **GS.NGND Nguyễn Đình Chú** - nguyên Chuyên gia Cao cấp Trường ĐHSP Hà Nội

Tạp chí Nghiên cứu Phật học - Số tháng 11/2025